

Campio: un santo das catacumbas en Galicia.

O seu culto en Entíns (Outes) e Figueiró (Tomiño)

CLODIO GONZÁLEZ PÉREZ*

Sumario

San Campio sobresa entre todos os santos procedentes das catacumbas que se veneran en Galicia. Os seus restos atópanse na igrexa de Entíns (Outes - A Coruña), pero tan concorrida como esta romaría, é a que se celebra en Figueiró (Tomiño - Pontevedra). Da súa vida non se sabe nada, agás do que constaba nunha inscrición que había na tumba: que se chamaba *Kampio*, que foi a muller quen a mandou poñer -non figura o nome-, e que finou o 7 das calendas de febreiro (23 de marzo), pero tampouco consta o ano. A partir de 1795 en que chegaron os restos a Entíns, enviados de Roma polo cardeal Francesco Saverio de Zelada, argallouse unha haxiografía totalmente fabulosa: o nome da esposa, que tiveron tres fillos, e que os cinco foron martirizados (malia que na lápida non se di como finou Campio) o ano 306, durante as persecucións do emperador Diocleciano.

Abstract

Saint Campio stands out among all the saints of the Roman catacombs who are venerated in Galicia. His remains are found in the church of Entíns (Outes - A Coruña), but just as popular as this *romaría* is that which is celebrated in Figueiró (Tomiño - Pontevedra). Nothing is known about his life except what is described in an inscription found in the grave: that his name was *Kampio*, that it was his wife who ordered the inscription — her name does not mentioned, and that he died on the 7th of the Kalends of February (March 23th), though the year is not mentioned. In the year 1795, when his relics arrived at Entíns, sent from Rome by cardinal Francesco Saverio of Zelada, an entirely fictitious hagiography was concocted containing his wife's name, the fact that they had three children, and the fact that the whole family had been martyred (though the gravestone doesn't state how Campio died) in the year 306, during the persecutions of the emperor Diocletian.

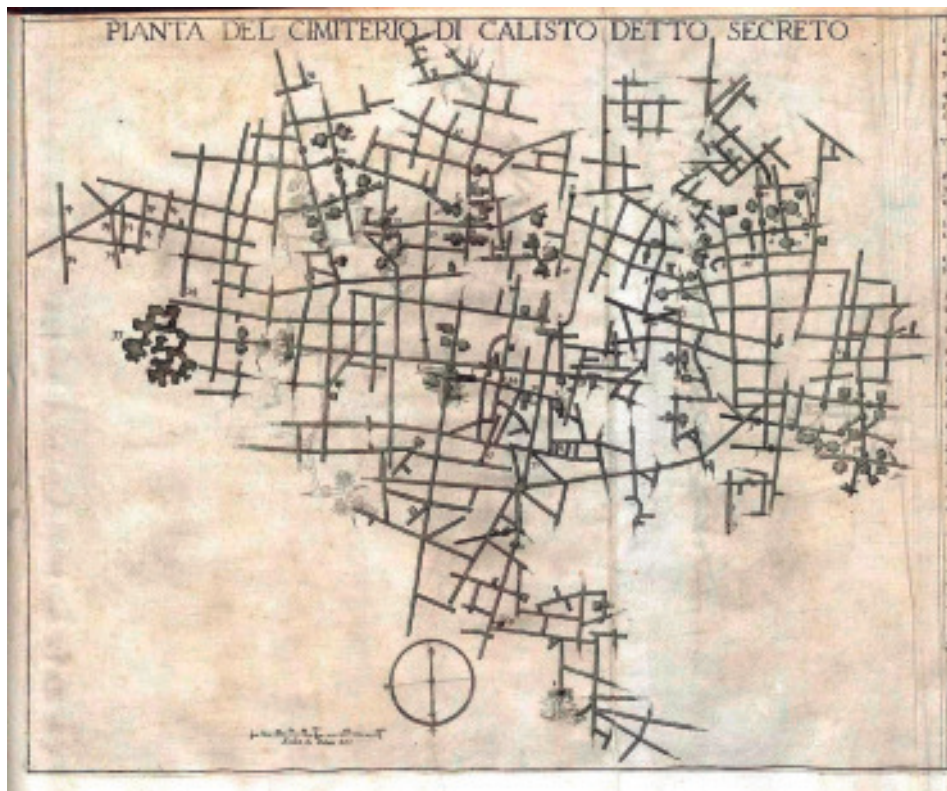
I. OS SANTOS DAS CATACUMBAS

O ano 1578 uns obreiros descubriron por casualidade a primeira catacumba de Roma. Decontado xa se supuxo que todos os que alí descansaban eran mártires cristiáns, malia que o enterrar deste xeito non fose exclusivo dos que practicaban esta relixión, nin tampouco da capital do imperio. Dende entón localizáronse na cidade e contorna máis de 60 cemiterios subterráneos con centos de tumbas, dos que se poden visitar os de san Calisto (o máis interesante, onde recibiron sepultura 16 papas), san Sebastián, santa Inés, santa Domitila e Priscila.

Durante o goberno dos emperadores Decio (249-251) e Valeriano (253-260) ordenouse a confiscación destas necrópoles co pretexto de que se celebraban xuntanzas nelas, ata que ao finar o segundo quedou outra vez libre o uso. Poucos anos máis tarde, Diocleciano (284-311) fixo o mesmo, ao tempo que ordenaba a persecución dos cristiáns, aínda que na última época da vida deixou o acceso e utilización como antes.

---

* **Clodio González Pérez** é académico correspondente da Real Academia Galega, membro do Padroado do Museo do Pobo Galego, Cronista Oficial do concello de Cenlle (Ourense), etc. Autor de varios libros e traballos de investigación. Premio nacional «a la mejor labor continuada en prensa» do Ministerio de Cultura (1984, 1985, 1986 e 1987); de investigación da Deputación de Pontevedra (1987 e 1992); de investigación etnográfica «VII Romaría Etnográfica Raigame» (con X. R. Marín) da Deputación de Ourense - Concello de Celanova; premio «Lois Peña Novo, 2013», «pola súa traxectoria vital como investigador no campo da etnografía e da historia de Galicia», etc.

O primeiro plano da catacumba de san Calisto, de onde proceden os restos de san Campio (A. Bosio: *Roma Sotterranea...*, Roma, 1632).

Non se sabe de certo ata cando se mantivo o seu recordo, pero hai constancia que entre os séculos IX ao XI existiu comercio destas reliquias (Bouza, 1990: 27). En adiante non se volve falar delas ata o 31 de maio de 1578, en que, como queda dito, uns obreiros que se dedicaban á extracción de materiais silícicos (*puzzolana*) para elaborar cemento, descubriron a entrada do *Coemeterium Jordanorum* (cemiterio dos Xordanos) na rúa Salaria, que axiña estudou o dominico andaluz Alonso Chacón (Alphonsus Ciacconus), ao que dedicou a obra, aínda inédita, *De Coemeterriis vetustis Urbis Romae...*

Máis coñecidos son os traballos do arqueólogo Antonio Bosio (1575-1629), levados a termo tamén nos anos inmediatos ao descubrimento, que en 1600 xa publica a vida e paixón de santa Cecía, Valeriano, Tiburcio, Máximo e dos papas Urbano e Lucio, baseándose no achado das reliquias (Bosio, 1600). Con todo, a obra que lle deu máis sona foi *Roma Sotterranea*, publicada tres anos despois do seu pasamento (Bosio, 1632).

Decontado empezaron os papas e outros xerarcas da Igrexa a permitir a exhumación destes defuntos e a exportalos por todo o mundo como reliquias de santos mártires, a pesar de non saber se o eran (hainos posteriores ao edicto de Milán), nin tampouco como se chamaban. No último caso bautizaban os restos e dábanlles un nome (os *battezzati*, como din os italianos), relacionado dalgún xeito co cristianismo, como *Fidelis, Felix*,

Placidus, Iustus, Clementis, Candidus, etc., por mencionar só algúns dos existentes en Galicia.

Tamén eran moi apreciados os obxectos que había dentro do sepulcro, dos que se cría que estaban relacionados coa tráxica morte do finado ou finada (non sempre era doado coñecer o sexo), en particular o vaso que se achaba de par dalgúns, coñecido polo *vas sanguine* ou *vitreae sanguine*, e dicir, o recipiente onde os familiares ou amigos recolleran o seu sangue o día do martirio (Bouza, 1990: 121 ss.).

As primeiras discrepancias verbo destas identificacións xurdiron ao pouco do descubrimento, das que sobresaen as do xesuíta e historiador toledano Juan de Mariana (1536-1624), que afirmaba: «se engañan los que juzgan que en las catacumbas todos los huesos son de Martyres, y mucho mas los que persuadidos desta opinion los sacan y los ponen en las yglesias como reliquias» (Ciro, 1905: 421), pero, sobre todo, as de Jean Mabillon (1632-1707), monxe francés da congregación beneditina de san Mauro, que baixo o pseudónimo de Eusebius Romanus dirixiu unha carta a un imaxinario *Theophifilum Gallum*, na que ademais de poñer en tea de xuízo que todos os enterrados sexan mártires, disinte que o vaso ou redoma conteña o seu sangue (Mabillon, 1698).

Para a maioría dos investigadores actuais, os devanditos recipientes non son máis que unguentarios de perfumes, pero como en todos os temas dos que a documentación é escasa ou inexistente, polo de agora o único que pode proporcionar algunha luz é a propia tumba se non foi profanada e conta con inscrición.

A Igrexa fixo caso omiso das críticas e continuou exhumando cadáveres e repartíndoos por todo o mundo, ata que nos primeiros anos da segunda metade do século XIX decidiu prohibir as extraccións.

1. Santos das catacumbas en Galicia

Ao longo de máis de 250 anos saíron destes cemiterios centos de restos de supostos mártires, para o que xa existían empresas en Roma encargadas de exhumalos e de facer os relicarios e as urnas. Aínda que non todos chegaban coa mesma presentación ao centro relixioso ou á persoa que os recibía: nuns casos eran só os ósos colocados nunha caixa, e noutros ocultos dentro dunha imaxe de forma humana de pasta encerada, con cabelo natural, vestimenta «da época» (enténdase, romana), armas cando se trataba de home (case sempre se cría que foran militares), e recostada ou deitada dentro dunha urna, máis ou menos artística e coa fronte de vidro.

Segundo din, os países onde hai máis son, por esta orde, Italia, México e Alemaña. Nalgúns centros xuntaron tantos que nun só mosteiro chegou a haber 155, como no italiano do Corpus Domini de Forlì.

Nos casos que mandaban só os ósos, estes permaneceron así ata os nosos días ou foron depositados dentro dunha imaxe-relicario de madeira de feitura semellante ás que viñan de Roma. Moito máis raro era que os adornasen con ricas roupas e abundante pedrería, como varios que se poden ver en Alemaña e Austria (só a basílica alemá de Waldsassen posúe dez), dos que algúns xa non reciben culto e outros foron destruídos ou consérvanse fóra da visión dos fieis (Koudounaris, 2013).

En Galicia temos documentados polo de agora os seguintes santos e santas procedentes das catacumbas, aínda que pode haber algúns máis, sobre todo en poder de particulares:

1) Só os restos óseos:

- San Vitorio, catedral de Santiago de Compostela, 1789.

2) Os ósos dentro dunha figura humana deitada e esta nunha urna, ambas as dúas construídas aquí:

- San Vicente, convento de santa Clara de Pontevedra, 1826.

- San Xusto, igrexa de Bemil - Caldas de Reis, 1831.

- San Cándido, igrexa de san Miguel dos Agros - Santiago, 1843.

- Santa Constancia, igrexa de san Miguel dos Agros - Santiago, 1843.

3) Os restos ocultos nunha figura humana ou so parte, feita de pasta, deitada ou recostada, protexida dentro dunha urna, todo procedente de Roma (nalgúns casos non é seguro que a urna actual sexa a orixinal):

- San Campio, igrexa de Entíns - Outes, 1795 (a urna que se conserva agora data de 1801, obra do escultor Xosé Ferreiro).

- Santa Orícera, convento das carmelitas descalzas de Santiago, 1796.

- San Fidel, igrexa de Carril - Vilagarcía de Arousa, 1817.

- Santa Plácida, igrexa de Rubiáns - Vilagarcía de Arousa, 1825.

- San Pexerto, igrexa de Bucíños - Carballedo, 1830.

- San Clemente, exmosteiro de san Martiño Pinario - Santiago (c. 1830).

- San Silviniano, exmosteiro de san Martiño Pinario, 1844. Dende 1861 no convento de san Paio de Antealtares, os dous en Compostela.

- Santa Minia, primeiro en Cádiz e dende 1848 en Brión. Ao comezo estivo exposta na igrexa parroquial e agora no seu santuario (a urna actual non é a orixinal).

- San Clemente, capela das reliquias da sé de Tui. Exhumado antes de 1864, na catedral dende 1985¹.

- San Fiz, capela do pazo de Leboráns - Trasmonte - Ames².

Santa Minia e san Campio foron os que acadaron máis notoriedade de todos, tan axiña e de tal xeito que no *Cuestionario del Folk-lore Gallego*, que se redactou en 1883, as dúas romaxes xa figuran entre as máis concorridas de Galicia (*Cuestionario...*, 1885: 28). No tocante aos demais hai de todo: varios reciben culto nas parroquias onde se achán os restos (san Xusto, san Fidel, santa Plácida, san Pexerto...), outros están expostos nas igrexas (san Cándido, santa Constancia, santa Orícera...), e dalgún xa ninguén se lembra (san Fiz do pazo de Leboráns).

II. SAN CAMPIO EN GALICIA

1. O cardeal Celada (ou Zelada) e a parroquia de Entíns

A historia de san Campio comeza cando está a piques de rematar o século XVIII, ao nomear o papa arcebispo de Santa Tasia (santo Ourente de Entíns - Outes)³, capital do arcebispoado de Trastámara -ou Trastamar-, unha das dignidades da igrexa compostelá, ó cardeal Francesco Saverio de Zelada (Francisco Javier Agustín José de Celada Rodríguez), nado e falecido en Roma, o 27 de agosto de 1717 e o 19 de decembro de 1801, respectivamente. Os biógrafos afirman que procedía dunha nobre familia española, de pai

murciano, Juan Jacinto⁴, e de nai oriúnda de Asturias, Manuela, e que o proxenitor exercía en Roma de intermediario entre a administración eclesiástica española (a coroa e as dioceses) e a pontificia, negocio que tamén mantivo o fillo (Candel, 2006; Pérez Martín, 2010: 574)⁵.

Desempeñou importantes cargos na Santa Sé: arcebispo titular de Petra, secretario da Sagrada Congregación do Concilio, prefecto da Biblioteca Vaticana, cardeal dende o 19 de abril de 1773, secretario de estado, etc. (Moroni, 1861: CIII - 460 a 469). Fomentou a investigación e foi o fundador do observatorio astronómico do colexio romano.

Non hai constancia que estivese algunha vez en España, mais dende 1769 gozou aquí de varios beneficios eclesiásticos e dun soldo por parte do goberno, do que estaba moi ben visto dende a intervención que fixo a prol da supresión da Compañía de Xesús. Ademais de arcediogo de Santa Tasia, tamén foi nomeado cóngo das catedrais de Sevilla e Córdoba, membro da irmandade do cabido da de Toledo, etc. (Pérez Martín, 2010: 575-577).

Zelada sobresaíu como coleccionista de antigüidades e bibliófilo. Ao seu pasamento, os libros impresos (máis de seis mil) pasaron á Biblioteca do Vaticano (Moroni, 1861: CIII - 469), e os manuscritos, por decisión de seu, á catedral de Toledo, dos que unha parte están dende 1869 na Biblioteca Nacional de España, por incautación do goberno da I República. En particular á sé compostelá mandoulle un pontifical pequeno (Pérez Martín, 2010: 582).

Os cargos desempeñábaos outra persoa no seu nome, agás algúns de Roma. Por exemplo, a parroquia de Entíns era atendida por un crego ou vicario e, ademais, había un apoderado para administrar os bens: «le cobraba la renta de todo como amigo Amigo el Sr. Penitenciario Don Simon [Díaz] de Rabago» (*Libro becerro...*, 1748: 57). Este, ademais de facerlle chegar os beneficios, tamén o informaba das necesidades do arcediagado, entre as que unha era a construción dun novo templo en Entíns, ao que Zelada accedeu:

le ordeno dicho Sr. Cardenal redificase la Iglesia Parroquial y la adornase con retablos, é Imagenes devotas, estando todo concluido le abiso que para estar todo completo como dadiba de su mano solo le faltaba una Reliquia de aquella Sta. Ciudad, le respondió que a la primera ocasión le mandaria por mar, a la Coruña el Cuerpo de un St. Martir (Libro becerro..., 1748: 57).

As obras comezaron o 22 de marzo de 1784 e non rematarían ata dez anos despois, agás a cúpula que aínda foi en 1801 (o ano do pasamento do cardeal). Segundo consta nas catro

O cardeal Francesco Saverio (Francisco Javier) de Zelada Rodríguez, por A. Raphael Mengs, c. 1773 (*Museo Cívico*, Pistoia, Italia).

Igrexa parroquial de santo Ourente de Entíns un 29 de setembro, día grande da festa de san Campio.

pendentes da mesma, correu cos custos, pero cómpre entender que non é que el puxese os cartos, senón que foi á conta das pingües rendas que lle correspondía recibir polo cargo que ostentaba (García, 1918: XXXV-373):

Construíose a expensas del eminentísimo Sr. Dn. Francisco Xavier de Zelada, Arcediano de Sta. Tasia, Secretario de la Sacra Rota, Arzobispo de Petra, Cardenal de Roma, Secretario del Papa: sus apoderados Dn. Bernardo de Prado Ulloa i el licenciado Dn Simón Diaz de Ravago. Este penitenciario y aquel canónigo. Ambos en Santiago, siendo vicario Dn Vicente Ygnacio e Tuñas natural y vezino desta Parroquia, contribuíeron con los servicios los vezinos de esta Parroquia de Sant Orente (Iglesia, 1863: IV-15: 165; Mariño, 1999: II-41).

O edificio é de boa construción, dos últimos anos do barroco, que realza unha ampla escalinata de dobre rampla de acceso ao adro fronte á fachada principal, adornada a cada lado cun cruceiro. Os retablos e as imaxes son obra dun dos artistas máis soados daquela, o noiés Xosé Ferreiro, que se encargou en 1796 do do altar maior (hoxe en día desaparecido) e dos catro laterais, así como das imaxes de santo Ourente, san

Francisco Xabier (sen dúbida, por chamarse así o benfeitor), Virxe do Rosario, Dolorosa, Cristo, san Roque e Virxe do Carme, catro anxos adoradores e o cruceiro que se ergue no cemiterio por detrás do templo.

Como remate, o mesmo artista fixo a urna actual, barbaramente mutilada cando se substituíu o retablo que el tallara polo actual ecléctico, a fins do século XIX ou comezos do XX, de gusto neogótico e sen ningún mérito artístico⁶. Para encaixala por detrás do altar maior elimináronlle a parte ornamental superior de gusto neoclásico (emblemas militares, palmas, estandartes, querubíns, nubes...), como se pode comprobar polo gravado de Melchor de Prado Mariño realizado sobre un debuxo de Plácido Antonio Fernández de Arosa en 1798, do que se levan feito varias reimpresións, algunhas con pequenas modificacións⁷.

2. San Campio en Galicia: a curta estadía en Compostela

O 2 de marzo de 1794, segundo a «auténtica» (documento acreditativo que acompañaba a imaxe-relicario),

escrita en vitela con letras de oro, de que y varios colores era la orla, y lo demas escrito de tinta comun, qe. reconocida se halló ser del Em^o Sor. Cardenal Corsini firmada suya, y sellada con sus Armas, por que se acredita haver S. S. el Papa reinante concedido al Em^o Sor. Cardenal Celada el Cuerpo del Glorioso Martir S. Campio vestido, adornado, y colocado en una urna de madera bien cerrada (1795. San Orente..., 1795: s. f. -3r-).

Os restos procedían da catacumba de san Calisto, e cando llos entregaron ao cardeal, conforme a «auténtica», estaban preparados como se poden ver agora dentro dunha imaxe, sen faltar o vaso do sangue (*vitreo sanguine*) e unha copia da inscrición que debía haber na sepultura, xa que durante os case 1.500 anos que transcorreron entre a inhumación e a exhumación é imposible que se conservase unha táboa de madeira. Consonte coa mesma, mandouna poñer a esposa, pero non figuran o nome e o ano, só que finara o 7 das calendas de marzo (23 de febreiro).

O 22 de maio de 1795 a reliquia estaba en Santiago, despois de vir en barco de Roma e en carro dende o porto da Coruña. Non se levou directamente para Entíns, senón que se acordou que botase entre o 25 de maio e 3 de xullo no convento das carmelitas descalzas de Compostela, co gallo de que o administrador da prebenda do cardeal Zelada, Simón Díaz de Rábago, tiña no mesmo unha sobriña relixiosa. Aquí foi onde empezou a sonda de milagreiro do novo santo polos moitos prodixios que lle atribuían, ben aireados pola comunidade relixiosa que tratou que o deixasen no seu templo: «Quedamos con la Sta. embidia que Sn. Campio no fuese para Nosotras y se metiese en una aldea una cosa tan grande que en Nuestra Iglesia tendria mas beneracion por ser Ciudad» (*Libro becerro...*, 1748: 58). Para compensar ás monxas, o cardeal mandoulles dende Roma outro corpo das catacumbas en 1776, o de santa Orícera.

O día 25 de maio presentáronse no convento o arcebispo, Sebastián Malvar, varios cóngos, médicos e outras persoas, coa fin de proceder á apertura do caixón onde viñera a urna e revisar o seu contido. O primeiro que comprobaron foi que o santo descansaba recostado sobre unha cama con dúas almofadas de tea de prata

vestido a la heroica con su peto adornado del Lavaro, oro, y varias piedras; con calzones de raso liso color de rosa, y calzas a la Romana o a la heroica, y el cuerpo encogidas las piernas en aptitud de no haber a lo largo de la urna: Cara, cuello, y entrada de pechos parecian de pasta, y aquella estaba adornada de barba, y la cabeza de pelo rojo postizo: de la misma pasta parecia eran las Piernas, y Pies, y el intermedio de los codos a las manos, qe. estaban esqueletadas, y sus huesos, y de los dedos unidos con alambres, y metidos en unos guantes de hilo de plata, qe. se sacaron de ellos pa. este reconocimto (1795. San Orente..., 1795: s.f. -12v / 13r-).

Como se puido verificar, ademais dos ósos das mans (*esqueletadas*, é dicir sen cubrir coa pasta), tamén se acha do mesmo xeito o resto do corpo cuberto coa roupa:

Descosida, asi mismo parte de la ropa qe. adornaba, y cubria el cuerpo se observo, y vio, qe. era este un esqueleto de cuerpo humano; cuyas partes cubiertas con la ropa, igualmte. [igualmente] qe. alga. [alguna] de la cabeza, estaban unidas entre si mediante unos alambres, y las restantes cubiertas de aquella pasta qe. figuraba el rostro, pies, y piernas, y parte de los brazos humanos en un ser, o estado como natural en un cadaver (1795. San Orente..., 1795: s. f. -13r / 13v-)⁸.

Continúan coa descrición da vestimenta e demais obxectos, como o casco, o peto e o escudo adornados co lábaro ou crismón, a palma, un libro e

al largo del cuerpo una lanza enbuelta en una bandera de tafetan, y el cuerpo con un sable al parecer de madera y plateada la oja, y pendte. [pendiente] de la trasera de la urna una tabla de madera pintada de Azul metida en un marco de lo mismo dorada, y en ella gravada con letras de oro la siguiente inscripcion VII KAL. MAR. KAMPIO COLVXº DVLCISSIMA P. En la delantera, y frente a las manos se vio, y havia un vaso de vidrio con algas. [algunas] gotas de sangre pegadas a el; y habiendo S.E. mandado sacar de alli pa. reconozerlo, tubo la desgracia de quebrantarse en las bueltas qe. fue preciso dar al tornillo qe. lo aseguraba, y era aporquetado, pr. lo qe. se reconocieron sus pedazos y vio la respersion de la sangre, y echo esto de Ordn. de S. E. el mismo vaso, sus fragmentos fueron recogidos en otro de cristal qe. alli se trajo pa. este efecto, y colocado todo al pie del cuerpo (1795. San Ourente..., 1795: s. f. -13v / 14r-).

A representación iconográfica coincide coa maioría da dos santos das catacumbas: xacentes ou recostados, vestidos «a la romana», e cando se trata de homes, como se cría que foran militares, sempre acompañados de varias armas.

Antes do peche da urna, o arcebispo ordenou extraer varios fragmentos óseos cos que agasallou aos acompañantes, en particular eclesiásticos, dos que algúns darían orixe a santuarios dedicados ao santo, como o de Figueiró (o máis importante de todos), Buxán (Val do Dubra), Dodro, Fazouro (Foz) e Sarandón (Vedra). Aínda se sabe de máis reliquias, como unha que está na catedral de Santiago («Un hueso de S. Campio Martir», D. E. A. L., 1858: 175), e outra na igrexa de Santiago do Deán (A Pobra do Caramiñal)¹⁰.

A urna quedou exposta ao público no coro da igrexa, gañando dende ese intre 80 días de indulxencias, concedidos polo arcebispo, cantos rezasen diante dela un credo, pregasen pola exaltación da fe, a extirpación das herexías e a saúde dos monarcas. Durante os 39 días que permaneceu en Compostela pasaron polo convento centos de devotos, tantos que «no se cabia en la Iglesia con el gentio que llegaba hasta la Calle para berlo y que le tocan rosarios y medallas y cosas semejantes» (*Libro becerro...*, 1748: 58).

3. San Campio en Entíns

O relicario permaneceu no convento do Carme ata o venres 3 de xullo. Ese día, ás tres da mañá, saíu cara Entíns transportado por 56 veciños da parroquia que viñeran adrede a Santiago, acompañados por varios cregos e moitos devotos. No camiño fixeron varias paradas ou descansos, dos que o máis importante foi no pazo do Cotón, en Negreira, do que dá fe o notario e veciño de santo Ourente, Domingo Ferreyro:

en todo el transito era edificante el repique de las Campanas de las Parroqs. [parroquias] de las ymediaciones, siendo yndecible la concurrencia de todos los fieles, no solo p^a. adorar y reverenciar el Sto. sino p^a. aliviar el peso, que era de veinte arro. [arrobas]¹¹ a los feligreses de Entines, no permitiendolos a estos qe. le pusiesen mano asta los trmos. [términos] de su Parroquia. Haviendole rrecivido en el Puente Maceyra, áquellos devotos feligreses de alli y sus Cercanias con muchos aplausos devn. [devoción] y ternura, con notables dispendios de Coetes que siguieron asta la Casa del Coton, su dueño y adminis- traor. Don Franc^o. [Francisco] Vermudez de Castro, qn. [quien] tenia con la maor. [ma-

Santuarios de san Campio en Galicia (debuxo de X. R. Marín).

yor] decenzia, y mucha yluminaon. la Capilla de aquella Cassa, con concurrencia de muchos Sres. Abades, y ppnas. [personas] particulares de la circunferencia, quienes con el ynmenso Pueblo que seguia al Sto. Cuerpo, oyeron una Misa cantada (1795. San Ouren-te..., 1795: s. f. -30r / 30v-).

A comitiva chegou a Entíns de noite, acordándose non expoñer a urna ao público ata pola mañá:

El Domingo cinco del Presente Mes se colocó el Santo Cuerpo de San Campio en el Nicho que ya estaba preparado en el Altar Mayor habiendo metido en la Urna, antes de poner los

vidrios, la misma Auténtica que viene de Roma en el mismo cañoncito de oxa de lata despues Yluminado el altar se manifestó al Pueblo, que era ynmenso, el Santo Cuerpo con mucho jubilo, alegría y alabanzas (Bretal, 1980: 7).

A continuación celebrouse unha misa solemne, encargándose do sermón o párroco de Miñortos (Porto do Son), Juan Fernando Rodríguez Calderón, que fixo unha exhortación

muy piadosa, y eficaz, para persuadir a todos el debido aprecio, y beneraon. [veneración] que se debe tener al Santo Martir. Y los agradecimitos. con que deven vivir eternamte. p^a. con su buenechor el Emmo. Sor. Cardenal de Celeda, como Arzediano de esta Parroquia Dignidad de la Sta. Iglesia Metropolitana de Señor Santiago (1795. San Ourense..., 1795: s. f. -30v-; García, 1918: XXXV-376).

San Campio, como se pode ver, chegou a Entíns avalado pola estadía compostelá e por unha eficaz propaganda dos poderes taumatúrxicos do «corpo incorrupto» que viñera de Roma, crenza popular que se mantivo ata os nosos días, malia que non sexa máis que un relicario con parte do esqueleto dentro: «tenia Cabello y barba postiza, el rostro, brazos, y pies, de una pasta tan bien figurada que parecia Carne» (*Libro becerro...*, 1748: 57).

Axiña se empezou a falar de milagres, como da curación da muller dun avogado que lle deran po da reliquia diluído en auga e da dun sobriño do apoderado do cardeal.

III. QUEN FOI SAN CAMPIO?

Se damos por verdadeira a inscrición gravada en madeira que está dentro da urna (copia da que había no sepulcro), o único que se sabe de certo da súa vida é o pouco que consta na mesma:

VII. KAL. MAR. KAMPPIO
COIVX¹²DVLCISSIMAP.

É dicir: o 7 das calendas de marzo (28 de febreiro) puxo (ou dedicou) a Campio (este monumento, sepultura...) a súa amadísima esposa.

Como se pode ver, non constan: o nome da muller, se o defunto foi mártir ou finou de morte natural, nin o ano en que ocorreu. Polo mesmo, todo canto se diga máis que isto non deixa de ser pura ficción, sen outra pretensión que enganar aos devotos, que non teñen porque saber se o que se di dende o púlpito é ou non certo. Como, poñamos por caso, que sufriu o martirio no século III, no V, o ano 306 ou o 10 de febreiro do 306 (Cebrián, 1992: 127; Precado, 2002: 161; *Santuario...*, 2005: 2; *Santuario San Campio*, 2019).

1. Dúas pseudohaxiografías

Non obstante de se tratar do mesmo santo, cómpre falar de dúas vidas, mellor dito, haxiografías, acomodadas a cada un dos santuarios máis importantes onde se festexa: Entíns e Figueiró.

1.1. *San Campio de Entíns*

Segundo o párroco Jesús López Miguez, Campio (ou Kampio) non é máis que a forma galega do nome castelán Caralampio, que procede de *Kará* = alegría, gozo, e *lampio* =

San Campio na urna do escultor Ferreiro: gravado calcográfico de Melchor de Prado Mariño (Museo do Pobo Galego).

brillar, polo que significa «o que resplandece de alegría» ou «o iluminado pola felicidade». Dito isto bota man da haxiografía de Caralampio, do que afirma que é posible que fose perseguido polos xudeus e que o matasen, pero, «de todos modos, la historia nos lleva, mejor que a Antioquía, a la hora del martirio, a Roma, pues en la Ciudad Eterna, precisamente en el cementerio romano de San Calixto, fue donde se encontró la sepultura con los restos del Santo».

En particular de Campio (agora xa non é de Caralampio), logo de copiar a inscrición que se acha na urna, afirma que estaba casado e que «pudo haber nacido en Antioquía y avvicinarse en Roma posteriormente. ¿Sería militar o funcionario imperial?. Una pregunta a la que no podemos responder» (López, 2013: 11 ss.).

Da mesma opinión é o deán da catedral compostelá Manuel Jesús Precedo Lafuente, que ao referirse á reliquia que se venera na parroquia de Sarandón (Vedra), afirma que se trata do «nome galego de San Caralampio», do que tamén dá a etimoloxía, «O que brilla pola súa ledicia», e de seguido insire a haxiografía: soldado romano, «do que non se sabe

con seguridade do seu lugar de nacemento, pois algúns sitúano en Antioquía de Pisidia, e outros en Roma», que «sufriu o martirio na cidade de Roma no século V e foi soterrado no cemiterio de san Calixto. Xunto ós seus ósos, revestidos de cera, que se veneran na igrexa de Entíns, na Serra de Outes, hai un frasquiño co seu sangue» (Precedo, 2002: 161).

Non deixa de ser curiosa esta identificación baseada na semellanza dos nomes, e, aínda máis, o que Campio sexa en galego e Caralampio en castelán, cando o primeiro xa veu así «bautizado» de Roma¹³.

O resto da haxiografía non é «historia», senón «lenda», porque «la fantasía del pueblo quiso poner remedio a la pobreza de datos históricos sobre San Campio», como que naceu no lugar de Banzás (Entíns), que marchou a Roma como soldado, onde casou con Arquelaida, que tiveron tres fillos, e que os cinco morreron pola fe cristiá no tempo dos emperadores Diocleciano e Maximiano. Chama a atención que antes non se dixese nada da muller e dos fillos e que agora coincidan o nome e o número co que contan en Figueiró, feito que amosa que estes datos proceden da haxiografía argallada no santuario da orela do Miño (Bouza, 1990: 241; *Santuario...*, 2005: 2; López, 2013: 13).

A semellanza doutros santos populares, Campio rematou por ser natural ou ter vivido onde se venera ou preto, crenza moi favorable para o seu culto ao consideralo os devotos como un veciño máis esforzado, valente e santo.

Contan que antes lle medraba a barba, o cabelo e as uña, e, como o apóstolo Santiago, veu en barca de Roma a Padrón, e ata Entíns nun carro de bois, pero como o quixeron parar en Negreira tiveron que cambiar de camiño¹⁴. Como remate, tampouco faltan os que din que como soldado e patriota formou parte das hostes de Santiago na defensa de España, e ata que foi soldado ou xeneral nada menos que nas guerras de Flandres (López, 2013: 13).

1.2. *San Campio de Figueiró*

Aquí tamén existe unha parte «histórica» e outra «lendaria». A primeira coincide coa de Entíns, tendo en conta que a romaxe miñota xurdiu grazas a un dos anaquiños óseos extraídos polo arcebispo Malvar en Santiago de Compostela en 1795. Segundo di, contra o ano 1807, Cayetano Ramos deulle a un tío que era crego un fragmento da reliquia que posuía Teresa Arcay Góngora, veciña do Ferrol, que chegara a el por medio dun tal señor Peña, que foi a que deu orixe ao culto do santo en Figueiró. Posteriormente, en 1951 e en 2004, a igrexa recibiu dúas máis, polo que agora conta con tres.

Isto é todo canto se sabe deste san Campio. O demais non deixa de ser unha andrómena inventada, en particular na segunda metade do século pasado, sen ningún fundamento documental.

Por exemplo, que «se pierde en la lejanía de los siglos el comienzo de la devoción a nuestro Santo, en Figueiró», cando se sabe que se empezou a celebra en 1807, ou aínda despois, en 1810 ou 1814; que foi mártir e soldado romano, ao que engaden que «participa en la búsqueda, captura y persecución de los cristianos» e que «sirve a las órdenes de los emperadores Diocleciano y Maximiano»; que se converte ao cristianismo e que «primero hace partícipe de sus sentimientos a sua esposa Arquelaida y a sus tres hijos de corta edad, y despues ayuda a los cristianos, bien animándolos a soportar los suplicios del martirio, bien favoreciéndolos en las cárceles», e que ao coñecer Diocleciano a súa conduta e o

proselitismo que realizaba entre sus compañeros de profesión, le condena por ‘delito de lesa majestad’ a sufrir un martirio más cruel que aquellos que él antes hacía sufrir a los cristianos. Y al escuchar su sentencia de labios del propio emperador pide ver a su esposa y a sus hijos y les anima a seguir su ejemplo. Sufren todos juntos el martirio por confesar la fe de Cristo el 10 de febrero del año 306. Sus compañeros soldados -aquellos a quienes él mismo antes había evangelizado- depositan su cuerpo en el cementerio de San Calixto en Roma, en las catacumbas donde los cristianos se refugiaban, celebrando el culto divino y enterraban a los Santos.

Como proba dise que na parroquia de Estás (á que antes pertencía o territorio da de Figueiró) hai un «castelo romano» e por iso «la veneración a San Campio es mayor en Figueiró que en otros lugares de nuestra Diócesis, porque aquí tenían su sede los ejércitos romanos, y en los otros lugares iban de paso» (*Santuario...*, 2005: 2 - 3; Portela, 1983).

Non abundando estes contos, a partir dos datos da inscrición que se atopa na urna teceron outra haxiografía, de xeito que

*VII. KAL. MAR. KAMPIO
COIVX DVLCISSIMA P.*

Pasou a:

*VHKIA MAR
KAMPIO CÕIVX
DULCISSIMA P.*

Que desenvolvendo as abreviaturas quedou:

*V[OTUM] H[PC] KAIA MAR[TYRI]
KAMPIO CONIUS
DULCISSIMA P[OSUIT]*

E traducen:

*KAIA (ARQUELAIDA) ESPOSA
DELICADISIMA DEL MARTIR KAMPIO
LE DEDICA ESTE MONUMENTO*

Así consta na capela da cera e das ofrendas do santuario, obra do párroco José Luis Portela Trigo (*Santuario...*, 2005: 59).

Curiosa interpretación, tendo en conta que non se trata dunha peza arqueolóxica de dubidosa lectura, senón da copia nunha táboa da inscrición que se di que estaba na tumba: «una tabla de madera pintada de Azul metida en un marco de lo mismo dorada, y en ella gravada con letras de oro la siguiente inscripcion VII KAL. MAR. KAMPIO COLVX¹⁵ DVLCISSIMA P» (1795. *San Ourense...*, 1795: s. f. -13v-).

É de subliñar que apareza KAIA como nome da esposa, e que o fagan equivaler a ARQUELAIDA. Polo de agora, a única Arquelaida (ou Arquelaide) da que se teñen novas, é unha santa que se celebra o mesmo día que Trega e Susana, o 28 de outubro, das que refiren que eran tres mozas que vivían na Romaña (Italia central) e que foron martirizadas durante o goberno de Diocleciano, preto de Capua, por negarse a deixar de ser cristiás, o

Imaxe de santa Arquelaida no testeiro do presbiterio da igrexa de Figueiró, obra do escultor J. Antúñez Pousa, 2002.

19 de xaneiro do ano 293. En Figueiró convertérona na «protectora da familia» e está representada cunha palma na man dereita, atributo do martirio, e un libro na esquerda. No templo hai varios carteis coa seguinte oración, así como nas estampas:

Dios padre Todo poderoso y eterno, por los méritos e intercesión de la gloriosa protectora nuestra: SANTA ARQUELAIDA, a quien coronaste con la palma del martirio por haber derramado su sangre confesando la fe cristiana, después de santificarse en el seno de un hogar en la vida de familia, y difundir valor al mártir San Campio y a sus hijos para que siguiesen a Cristo por el camino del martirio, en defensa de la fe...

A manter estes contos contribúen aqueles que afirman que o culto a san Campio se remonta «al s. XVI por lo menos» (Martínez Tamuxe, 1974: XIII - 20), e os que din que a imaxe de madeira policromada que hai na igrexa data do século XVII cando se sabe, como queda dito, que non hai novas da súa existencia ata o ano 1794 (*Figueiró*, 2014).

Os tres fillos de curta idade do matrimonio, que tampouco se libraron do martirio, polo de agora aínda non teñen nome, pero a todo se pode chegar...

IV. SAN CAMPIO DE ENTÍNS OU «DA SERRA»

1. Cultos anteriores á chegada de san Campio: o mosteiro de santa Tasia e a capela do Rial

Cando foron depositadas as reliquias do santo romano na igrexa de Entíns, o 5 de xullo de 1795, xa existían dende moito antes a capela da Virxe do Rial, único vestixio do cenobio bieito de santa Tasia, e tamén é de supoñer que a fonte santa¹⁶. O lugar onde se atopan aínda é coñecido polo Mosteiro, e do edificio só se sabe que en 1607 quedaban algúns restos: «por tradición clara que hay dellos y notorios vestigios de la casa y coro, en la qual viven los arçedianos de Sanctiago» (Hoyo, 1950?: 330).

Non se sabe a data de fundación, pero hai constancia que existía o 22 de febreiro de 1139, en que Guntrode Muniz dispón ser enterrada no mesmo: *In primus mando corpus meum ad Sanctam Mariam dictam Sanctam Talasiam...*; poucos anos despois, o 14 de febreiro de 1151, o cabaleiro Diego Muniz testa antes de partir para a guerra contra os mouros e deixa unha manda a *Sanctam Mariam de Talasia*; e, por non dar máis mencións documentais, o 25 de novembro de 1153 fai un troco de propiedades co mosteiro de san Xusto de Toxosoutos (Lousame), constando na escritura que era da orde de san Bieito: *Igitur ego domna Maior, abbatissa monasterium Sancte Marie cognomen Thaasie, cum*

omni conuentu feminarum in ibi Deo seruiencium sub Benedicti patris regulam... (Pérez Rodríguez 2004: 586, 330 e 503). Existía en agosto de 1334, pero non cando se redacta o *Libro do Subsidio* do arquivo da catedral compostelá contra o ano 1500, que no arceprelado de *Intiis* consta a parroquia con dúas advocacións e dous templos: *Santa Atazyia con Sant Lourent* (Vázquez Bertomeu, 2003: 10).

A comezos do século XVII os oficios relixiosos repartíanse entre os dous, como comprobou en 1607 o visitador do arcebispado Jerónimo del Hoyo:

Esta feligresía [a de santo Ourente ou Gemuncio¹⁷] es anexa de Sancta Tasia caveça del arcedianazgo de Santiago y estas dos andan unidas así en ornamentos como en la administración de los Sacramentos porque aquí hay pila baptismal y no Sanctísimo y en Sancta Tasia hay Santísimo Sacramento y no pila baptismal, y en los entierros de todos son comunmente en Santa Tasia y Anastaçia, aunque cada una iglesia tiene señalados sus feligreses... (Hoyo, 1950?: 335 - 336).

Ademais do mosteiro, santa Tasia era dende o ano 1177 cabeza dun dos arcediagos en que o arcebispo Pedro Suárez de Deza dividira o territorio da arquidiocese, coa denominación de Trastámara, do que dependían os arceprelados da Barcala, Céltigos, Dubra, Entíns, Nemancos, Soneira e Seaia. Un dos arcediagos, Pedro Ximenez, foi quen reformou a capela da Virxe do Rial en 1668, como consta na inscrición que campa no lintel da porta da sancristía: ... *D. PETRUS XIMENEZ STI JACOBI ARCHIDIACONUS ERIXIT ET ORNAT. ANNO 1668* (Iglesia, 1863: IV - 15: 164).

A mostra de que o santuario do Rial xa era concorrido dende antigo, constitúena tres exvotos pintados do século XVIII que se conservan na capela anteriores á chegada dos restos de san Campio: un do crego de san Xoán de Roo (Outes), Carlos de Ulloa, por curar dunha doenza que non lle permitía misar; outro do escribán da xurisdición de Soneira (parte dos actuais concellos de Cabana e Zas), Domingo López, e o terceiro da criada dun tal Francisco de Tubío.

Malia a importancia que ao pouco tempo acadaron as reliquias do novo santo, non por iso os fieis se esqueceron da advocación anterior, que seguiron celebrando o 8 de setembro, e á que piden as devotas solteiras un home bo e as casadas e embarazadas que o fillo sexa san.

Ata os nosos días chegaron varios ritos, algúns relacionados coa auga, que forman parte do cerimonial popular de san Campio dende o século XIX, pero seguro que son moi anteriores a 1795:

a) Beber auga da fonte santa. Di Antonio de la Iglesia a mediados do século XIX, que algunhas mozas aproveitaban as cunchas de vieira de tocar para beber: «Del caño de la piedra toman agua las mozas en las mismas conchas que traen para acompañarse en sus cánticos y para la *fuliada*; y sino en las propias manos» (Iglesia, 1863: IV - 15: 164).

b) Lavar a cara ou outra parte do corpo coa auga da fonte e deixar o pano con que se enxugou no valo de redor, na crenza que con el queda a doenza. Agora predominan os de papel, pero antes habíao ata de seda e bordados.

c) Beber, lavar a cara e petar coa testa varias veces (normalmente nove), contra a imaxe da Virxe que está na fornela que hai sobre o cano. Antes (agora xa case non o fai ninguén) ao mesmo tempo adoitaban dicir: «Lévame a enfermédá e dame a sanidá» (Bouza, 1990: 243).

d) Mollar na auga unha pedra e dar con ela na cabeza varias veces (case sempre nove). Algúns tamén din a fórmula anterior, pero cada vez menos.

Unha devota petando coa cabeza contra a imaxe da Virxe.

e) Levar auga para a casa, para uso propio ou dalgún familiar ou veciño que non pode asistir.

f) Entrar na capela, rezar, prender algunha candeia e deixar unha esmola, dando así por concluído o percorrido que empezou na igrexa parroquial diante dos restos de san Campio.

g) Antes, pois non últimos anos xa non vimos ninguén que o fíxese, dentro da capela collían a chave e golpeábanse con ela nove veces, en particular na cabeza, para curar a xaqueca e outras dores. Esta chave, de grandes proporcións, é coñecida pola «chave de san Pedro».

h) Deixo para o remate a seguinte manifestación porque, se cadra, xa data da época en que están os restos de san Campio, tendo en conta que o cruceiro é contemporáneo dos que hai diante da fachada da igrexa, deseñados polo escultor Ferreiro durante o tempo que traballou aquí, entre 1796 e 1801, sen máis motivo ornamental que un brasón de armas no

pedestal (Mariño, 1998: I-122). Aínda sendo así, non se pode negar de maneira taxativa que antes non existise unha cruz no mesmo sitio. Desenvólvese logo de pasar pola fonte, pero tamén pode ser antes: consiste en dar nove voltas arredor ao tempo que rezan outros tantos nosopais. As voltas poden ser nun só sentido (contrario ás agullas do reloxo) ou seis ou catro nun senso e as demais noutro. En todos os casos, ao acabar os devotos petan coa cabeza contra o pedestal do cruceiro e algúns tamén lle dan un bico.

A Virxe do Rial celébrase o 8 de setembro, día en que tampouco faltan devotos e devotas que aproveitan para visitar a san Campio e facer todo o ritual.

2. O culto a san Campio: antes e agora

Hoxe en día celébrase dúas veces no ano: o primeiro domingo de xullo, lembrando a chegada dos restos a Entíns que era domingo, e o 29 de setembro, festa do arcanxo san Miguel, por se considerar a ambos os dous soldados, que agora é a data principal. Noutros tempos tamén se festexaba polas *Pascuillas*, o luns seguinte ao sétimo domingo despois da Pascua.

Un dos ritos antigos desaparecidos, que se documenta nos primeiros anos da estadía do santo en Entíns, era o de dar a beber aos doentes un xarope de auga mesturada con po da reliquia. Non se sabe en que consistía nin tampouco como o facían, pero é posible que raspasen algún dos ósos do esqueleto do santo que están ao descuberto por debaixo da roupa, a teor do que consta na descrición que fixeron cando chegaron a urna a Santiago:

Descosida, así mesmo parte de la ropa qe. adornaba, y cubría el cuerpo se observo, y vio, qe. era este un esqueleto de cuerpo humano; cuyas partes cubiertas con la ropa, igualmte. [igualmente] qe. alga. [alguna] de la cabeza, estaban unidas entre si mediante unos alambres (1795. *San Orente...*, 1795: s. f. -13r / 13v-).

Antano moitos devotos que viñan de lonxe facían por chegar a véspera á tardiña e pasaban a noite nalgunha casa da contorna ou, de estar bo tempo, na Xesteira, un monte situado entre a igrexa e a capela do Rial. Como adoita ocorrer en todas as concentracións nocturnas, xuntábase a fe co lecer, con divertimentos propios da mocidade: cantos, bailes, fuxidas polo monte... Actualmente só as persoas moi maiores falan das xoldas da Xesteira, das que non queda máis que a lembranza e algunhas cantareas populares:

Xa fun ó santo san Campio
e mais non fun á Xesteira,
santo san Campio é honrado
por unha nena solteira.

Eu fun ó santo san Campio
pero non fun á Xesteira,
santo san Campio me aparte
dunha muller cabuxeira.

O cambio de mentalidade e a mellora das comunicacións acabaron coa presenza dos devotos que se ofrecían ir a pé dende lonxe ao santuario.

Capela do Rial: a xente na fonte e arredor do cruceiro o día de san Campio.

Nas últimas décadas desapareceron os doentes do «mal cativo», «ramo cativo», «meigallo» ou «mal de san Campio» (enfermidades mentais), aos que empurraban á forza os familiares e amigos ata o santo, do mesmo xeito que nas romaxes de san Pedro Mártir de Belvís (Santiago de Compostela) e a Virxe do Corpiño (Losón - Lalín), coa fin de «botar fóra o demo do corpo». A presenza destas pobres persoas (sobre todo mulleres), constituíu durante séculos a nota máis tétrica da celebración, polos berros que daban ao obrigalas a bicar a urna, beber auga bendita ou mesmo aceite da lámpada do santo. O espectáculo completábase coa participación dos presentes que canto máis se opoñían os doentes, máis lles berraban: *-Bótao fóra!, bótao fóra...!*, non calando ata que devolvían entre convulsións, créndose que se había pelos ou agullas (segundo ata dicían algúns), era a proba que botara fóra o mal que tiña no corpo e sandaría. Malia que desaparecese o rito, non así o que se sega considerando avogoso das doenzas mentais e nerviosas¹⁸.

Nas épocas de guerra eran numerosos os mozos que se ofrecían a asistir a algunha misa antes e despois de ir ao servizo militar, para que non lles tocase ir e, de facelo, volver sans. Ademais dunha esmola, tamén lle deixaban a gorra como agradecemento. Unha cantiga alude a esta crenza:

Meu señor santo san Campio
eu aló hei de ir a andar,
para lle dar a ponderancia
de que foi bo militar¹⁹.

Tampouco se vén persoas con cadaleitos á cabeza, ou portados entre varias co doente dentro, que ao remate deixaban como ofrenda ao santo para poxalos.

É moi raro que anden persoas descalzas arredor da igrexa, cando antes algunhas xa viñan así dende a casa, mulleres e homes, como amosa o seguinte fragmento do «Diálogo entre Silvestre Cajarabille e Domingo Magariños, labradores e veciños das súas respetivas parroquias», de Vicente Turnes (1845):

Magariños.= Pois pra que eses de nós coiden
Rezo ó grorioso San Campio,
A quen ofrezco unha misa
E mais ir aló descalzo (*Album...*, 1862: 298).

Agora son escasos os devotos (a maioría devotas) vestidos con mortalla ou hábitos, que antano algúns xa os traía dende que saían da casa por lonxe que vivisen do santuario, e que logo ao remate deixaban na igrexa.

Por último, xa ninguén dá froitos e animais, ofrendas propias dunha sociedade agropecuaria: bois, vacas, cabras, carneiros, porcos, aves, trigo, carne de porco, etc., substituídos agora por diñeiro e exvotos.

Nos nosos días en san Ourente de Entíns conxúganse os ritos antigos relacionados coa Virxe do Rial, e, en particular, coa auga, con outros posteriores que xurdiron ao abeiro dos restos de san Campio:

a) A celebración empeza coa novena que remata coas vésperas a tardiña anterior ao propio día. Estes actos conclúen co canto dos gozos do santo en castelán, alusivos ao seu martirio en Roma.

Unha muller deixando o pano con que se enxugou e un dos que venden na capela cun adhesivo do santo.

b) O día da festa os fieis asisten a unha misa, deixan as ofrendas, agora só exvotos de cera (cabezas, corpos enteiros, pernas, mans...), candeas da súa altura ou pequenas e esmolas.

c) Ao remate pasan por detrás do altar maior onde se acha a urna do santo, diante da que se persignan, danlle ou bótanlle bicos, tocan a reixa que a protexe con panos, pezas de roupa ou outros obxectos (medallas e rosarios), que levan para casa.

d) Á saída algúns aínda dan varias voltas arredor da igrexa, ao tempo que rezan.

e) A partir de aquí empeza o ritual antigo que xa se desenvolve na capela do Rial: beben e lávanse na fonte, deixan os panos no valo, andan arredor do cruceiro e entran na capela, dando así por concluído todo o cerimonial. Por certo, agora xa venden na capela panos de tea para enxugarse, adornados cun adhesivo coa cabeza do santo e o texto: *S. Campio*.

Protégenos.

En Entíns, a diferenza da inmensa maioría dos santuarios, non se celebra procesión debido a que a urna non se pode mover do sitio e non existe ningunha imaxe do santo, como por exemplo en Figueiró.

Tanto na igrexa como na capela véndense estampas da Virxe do Rial e de san Campio, entre as do segundo hai unha co gravado de Melchor de Prado Mariño feito en 1798, coa representación da urna tal como a fixera o escultor Xosé Ferreiro, cos adornos superiores que eliminaron cando a encaixaron por detrás do actual altar maior, de gusto neogótico a fins do século XIX ou comezos do seguinte. Nas do santo consta que o cardeal arcebispo de Santiago, Martín de Herrera, concedeu o 18 de decembro de 1919 indulxencia parcial a cantos devotamente recen a oración da estampa e un nosopai.

San Campio considérase especialmente avogoso das doenzas mentais («ramo cativo» ou «mal cativo» e meigallo), dor de cabeza (xaqueca), neuralxias, etc.

3. A romaría

A mediados do século XIX a festa profana xa se celebraba dous días, o 28 e o 29 de setembro, e, a teor da descrición que nos deixou o escritor e profesor compostelán Antonio de la Iglesia (1822-1892), sen dubida que era das máis concorridas e animadas de toda a contorna:

Al redor de San Orente no faltaba, pues, nada para una noche de grato solaz y curioso entretenimiento; pero lo que era muy de notar que aquel canto general del alalala á que primero todos los grupos rendían tributo, volviendo á menudo á él, no impedía que se oyesen otros cantos diversos teniendo cada comarca en sus diferentes grupos el más favorito suyo, moderno, ó de tiempo inmemorial. Con esto podía reconocerse á Galicia en su alalala y á las comarcas en que naturalmente por sus montañas se halla dividida, en aquellas cadencias y letras con que en sus cantares se distingue un mariñán de un barcalés (...) Terminado el fuego, continuaron por algun tiempo las músicas y cantos y luego los bailes improvisados en que imperó la muiñeira y todo fue armonía deliciosa y contento fraternal; y cuando el cuerpo tuvo al fin que rendirse de tanta emocion y fatiga, los más buscaron á donde retirarse á cenar y á dormir; pero las casas no bastaron á contener tantas personas ni alegría tanta. Bajo los hórreos durmieron muchas gentes y otras prefirieron no dormir allí ni en ningun sitio: con lo que la verbena duró toda la noche y con ella la algazara, el bullicio y el canto (Iglesia, 1863: IV - 17: 198).

Dende entón fose adaptando a cada época, non tendo nada que ver a de hai case 150 anos coa que se celebra hoxe en día, que non se diferenza da doutra calquera da zona, agás polos moitos postos de venda, entre os que non faltan os dos cereiros e as tabernas (nas que o prato tradicional é o carneiro, aínda que tampouco faltan o polbo e o churrasco), situados nas beirarrúas da estrada CP-5604 que pasa por diante da igrexa, así como no adro da igrexa e na pista que vai ata a capela do Rial.

A romaxe de san Campio de Entíns é a máis concorrida, non xa do concello de Outes, senón de toda a contorna.

V. SAN CAMPIO DE FIGUEIRÓ, «DE LONXE» OU «DO MONTE»

1. San Campio no Baixo Miño

Figueiró é unha parroquia moderna, separada de Portugal polo río Miño. O expediente de creación iniciouse en 1802 por solicitude dos veciños que querían deixar de formar parte da de Santiago de Estás, da que ata entón era unha das aldeas. Catro anos máis tarde, o 22 de marzo de 1806, consumouse a secesión e quedaban demarcados os territorios de cada unha, ao tempo que se convertía en templo parroquial a ermida de santo Antonio de Padua, pero non con esta advocación, senón coa de san Martiño de Tours, á que se uniría xa nos nosos días, a partir do 26 de xuño de 1998, a de san Campio.

Inmediatamente despois da creación da nova freguesía, chega por doazón de Cayetano Ramos un fragmento dunha das reliquias que extraera o arcebispo compostelán da urna de san Campio no convento das carmelitas descalzas, que, segundo se conta, fora agasallo dun tal señor Peña e era parte da que posuía Teresa Arcay Góngora, veciña do Ferrol. A ela xuntáronse dúas máis xa nos nosos días, unha en 1951 e outra en 2004.

Así foi como empezou o culto a este santo das catacumbas en Figueiró, e todo o demais que se diga non deixa de ser unha fábula sen fundamento. Como que «se pierde en la lejanía de los siglos el comienzo de la devoción a nuestro Santo.» (*Santuario...*, 2005: 3: *Santuario San Campio*, 2019), cando se sabe que comezou en 1807, ou aínda máis tarde: a «devoción y fiesta de San Campio en la parroquia de Figueiró en la última Dominica de Julio, dió principio en el año de 1807», pero non é seguro, pois outras veces dise que puido ser en 1810, en 1813 e ata en 1814 (*San Martiño e san Campio...*, v. d.).

Igrexa e cruceiro de Figueiró.

Tampouco é verdade, como consta na algunha publicación, que a imaxe actual de madeira policromada date do século XVII, cando nesa época non se sabía da existencia de tal santo (Figueiró, 2014: 61), nin tampouco se refiren a ela as indulxencias que constan nun taboleiro que hai no templo, en particular as concedidas polo arcebispo compostelán Felipe Fernández Vallejo, que cando rexeu a arquidiocese (entre 1797 e 1800) non existía a freguesía de Figueiró, nin había aquí ningunha reliquia do santo:

Cuadro de indulgencias concedidas al glorioso martir Sn. Campio, cuya milagrosa imagen se venera en esta Iglesia de Sn. Martín de Figueiró, Obispado de Tuy el sábado y el domingo últimos de Julio y el sábado y domingo segundos de Agosto, en cuos días le rinden sus devotos los más tiernos y sagrados cultos.

INDULGENCIAS

El Exmo e Yltmo. Sr. Dn. Felipe Fernandez Vallejo Arzobispo de Santiago concedió 80 dias de indulgencias á todas las personas que devotamente rezasen un padre nuestro y Ave Maria delante de esta santa imagen, y los Ytmos. Sres. Obispos de Tuy, Lugo, Orense y Mondoñedo, cada uno 40 dias de indulgencias por cada padre nuestro y ave maria que rezaren delante de esta Sta. imagen, que todos hacen 240 dias de indulgencia. Ademas otros 240 dias á todos los Fieles que devotamente asistan a la Novena del Glorioso Sn. Campio rogando a Dios por la paz y concordia entre los Principes cristianos y aumento de nuestra Sta. Fé Católica. Suman entre todas 480 dias de indulgencia. A honra y gloria del milagroso martir Sn. Campio²⁰.

A sona de milagreiro axiña se estendeu por todo o bispado de Tui e terras miñotas portuguesas, favorecida pola que tiña en Entíns e, en xeral, en toda a arquidiocese compostelá, e tamén, sen dúbida, por mor das guerras que se desenvolveron por estes anos (contra os franceses, carlistas, de independencia das colonias americanas, etc.), ao convertelo en avogoso dos soldados. O número de devotos e esmolos non deixaron de medrar nos anos sucesivos, como testemuña o que en 1874 se constrúa a actual igrexa, de tres naves e dúas torres con remate bulboso de gusto portugués, na que interveñen artistas canteiros e tallistas de alén do Miño, como António José Carbalho, autor dos retablos en 1873 e, xunto co seu pai, Joaquín Carbalho, tamén do baldaquino de san Campio (1877), reformado en 2001 polo guardés Angel Goyás Portela.

Polos mesmos anos urbanízase a contorna do templo cunha espazosa praza contigua ao adro, coñecida como de san Martiño ou do Telleiro, adornada cun monumental cruceiro debido ao escultor José António Ramalhosa, natural de Gondarém (Vila Nova de Cerveira), labrado en 1875, aínda que a imaxe actual da Virxe data de 1911.

Como en Entíns, aquí tamén o consideran natural da comarca ou, cando menos, que estivo nela algún tempo como soldado romano, destacado nunha acrópole que se acha na lindeira parroquia de Estás, por iso -segundo un haxiógrafo actual- «la veneración a San Campio es mayor en Figueiró que en otros lugares de nuestra Diócesis, porque aquí tenían su sede los ejércitos romanos, y en los otros lugares iban de paso» (*Santuario...*, 2005: 3).

Ademais, como queda dito no capítulo dedicado á haxiógrafía, nas últimas décadas procuráronlle un nome para a esposa, Arquelaida, da que unicamente se sabe que foi quen mandou poñer a inscrición (segundo a copia que acompaña o relicario), que representan cunha palma na man dereita, símbolo do martirio, e na esquerda un libro, do que neste caso descoñecemos o significado pois non foi doutora, nin tampouco escritora. Tamén a

declararon protectora da familia e conta cun día de seu, o 28 de outubro (non sabemos o porqué de lle dedicar este e non outro), e na oración das estampas que hai no templo implóraselle:

- Valor para imitar o seu exemplo na nosa vida cristiá.
- Protección ás nosas familias, especialmente ás que teñen problemas.
- Luz a todos os fillos para que escoiten a voz dos seus maiores e dos que busquen o ben para eles.
- Regreso ao bo camiño de todos os extraviados.
- Defensa de todo perigo e azoute para os nosos corpos e as nosas almas, para que camiñemos todos polo sendeiro do ben, a obediencia, a honradez, a piedade e a fe.

2. Desavinzas con Estás

En 1806 Figueiró independizouse da parroquia de Estás, pero non por iso desapareceron os enfrontamentos entre ambas as dúas, non polo territorio, como sería de agardar, senón por san Campio.

O conflito xurdiu co gallo de que os fieis que acudían á festa da Virxe Peregrina, de volta aproveitaban para deterse en Figueiró, e como era tan numerosa a concorrencia acordaron dedicarlle ao santo das catacumbas un día máis, o segundo domingo de agosto, co que non estaban de acordo os de Estás, alegando na súa defensa que «la fiesta de Sn. Campio de Figueiró fue establecida, y tubo su origen en el año de [18]13 o [18]14, en la Dominica última de Julio, continuando siempre en dicho día», e que a función «que al mismo Santo celebran los vecinos de Figueiró el Sábado y Domingo segundos de Agosto, la tienen estos como en día propio en el año de [18]50 o [18]51 en que tuvo su establecimiento». Ante o esmorecemento que estaba a sufrir a festa da Peregrina por culpa da de san Campio,

determinaron bajo la dirección del Monge Cartujo D. José Álvarez hacer una suscripción y costearon la nueva imagen de San Campio, fijando su función con acuerdo del Prelado el Sábado víspera de la Peregrina, para poder de algún modo impedir el que los devotos se fueran á Figueiró a llevar sus limosnas (San Martiño e san Campio..., v. d.: s. f.).

As discordias remataron en 1852, ao ordenar o prelado da diocese, Francisco J. García Casarrubios, que

desde este año inclusivo en adelante se tengan en Estás la función de S. Campio y la de la Peregrina en el Sabado y Domingo segundos del mes de Agosto, y en Figueiró en la ultima Dominica de Julio como estaba en costumbre, prohibiendo como espresamente prohibe que en Figueiró haya función alguna cualesquiera que sea la devoción de los fieles en dichos Sabado y Domingo en que se tienen en Estás (San Martiño e san Campio..., v. d.: s. f.).

En adiante acabáronse as desavinzas por san Campio entre os veciños de ambas as dúas freguesías lindeiras.

A actual balanza data de 1996
(capela da pesa).

3. O culto: antes e agora

A data principal é o último domingo de xullo, pero a celebración xa empeza os días anteriores, sobre todo o sábado. A diferenza de Entíns, que a urna coas reliquias non se move do sitio, aquí como se trata dunha imaxe hai procesión á que acoden moitos fieis que, como noutras romaxes, tamén experimentou cambios nas últimas décadas:

a) Agora ninguén anda de xeonllos arredor do templo nin tampouco dentro, como foi corrente ata non hai moitas décadas (Hennigsen, 2019: 103).

b) É moi raro que veñan a pé de lonxe como se facía antes, tanto de Galicia como do norte de Portugal. A día de hoxe a inmensa maioría dos devotos utilizan coche ou autobús, e logo aproveitan para xantar nas tabernas que se instalan no campo da festa e nos restaurantes próximos.

d) Desapareceron os cadeleitos portados polos ofrecidos (en particular mulleres) ou por varias persoas cando o ou a doente ía dentro (Vila, 2003: 110 - 111).

e) Non se ofrecen animais como antano (bois, añas, galiñas, etc.), que se poxaban ao remate da festa, como era corrente na década dos anos sesenta do século pasado (Hennigsen, 2019: 101).

f) Tampouco se dá o peso do ofrecido ou ofrecida en trigo ou sal, para o que xa había unha balanza, que foi restaurada non hai moito e se pode ver fóra do templo na capela da pesa (Hennigsen, 2019: 99 - 105). Cando o fai alguén, entrega o importe en metálico.

g) O mesmo que en Entíns, antano contou con moita devoción entre os soldados, tanto por parte deles, como dos familiares (os anos de máis asistencia foron os da guerra civil de 1936-39), que á volta deixaban a roupa ou algunha prenda para poxar. Actualmente é moi raro ver algún, e máis dende que o servizo militar deixou de ser obrigatorio, malia que na propaganda do santuario se diga:

Por haber sido soldado se le tiene por patrón o protector tutelar de los jóvenes que sirven a la Patria. Antes de ir al servicio peregrinan a San Campio buscando su protección y muchos -como símbolo- le ofrecen la corbata, y al regresar vienen a darle gracias, y si obtuvieron alguna medalla o triunfo en las campañas también se la ofrecen, rindiendo esta homenaje a su Capitán (Santuario San Campio, 2019).

h) Cada vez hai menos devotos con hábito ou mortalla, como era corrente na década dos anos sesenta do século pasado (Hennigsen, 2019: 99 - 101 - 103 - 104 - 105).

i) Mantense o costume de que algunhas persoas se ofrezan a ir durante a procesión debaixo das andas do santo.

Imaxe de san Campio de Figueiró, disposta para saír na procesión.

l) Como noutras partes, aínda se conserva a tradición de poxar os banzos ou banceiros das andas do santo ao remate da procesión, para metelo na igrexa quen máis ofreza.

m) Persiste a tradición de bicar a imaxe e tocarlle con panos, para despois pasalos pola parte enferma do corpo.

n) Antes considerábase avogoso das doenzas mentais e relacionadas coa cabeza, pero agora

se le invoca para toda clase de enfermidades, especialmente en las del cáncer; reumáticas y nerviosas o mentales. En tiempos pasados fue «el gran médico venturoso» al que se recurría para curar todo «meigallo» y también a los que sufrían de «ramo cativo», es decir, posesión diabólica (Santuario San Campio, 2019).

Actualmente, o mesmo que na inmensa maioría dos santuarios, os devotos dan diñeiro, candeas (da súa altura ou máis pequenas) e exvotos de cera, que poden mercar no santuario (na capela da cera e das ofrendas situada fóra do templo, no adro), e o día da festa nos postos dos cereiros.

Nas últimas décadas o santuario experimentou grandes cambios coa construción de casas, capela das ofrendas, fonte do santo, auditorio espiritual, salón de xuntanzas, parque, museo, capela da pesa, capela da cera e das ofrendas, etc., así como área de acampada, refuxio con 55 camas, fonte do peregrino e varios comedores e cociña con servizo para 150 persoas, para acollida dos peregrinos e fieis que desexen pasar algúns días no santuario. Melloras que tamén afectaron ao templo, non só polos novos obxectos de cultos, ornamentos e mobiliario, libro de peticións de favores e acción de grazas (situado nun atril

Igrexa de Figueiró: un dos botafumeiros.

diante do baldaquino onde se acha a imaxe do santo), senón ata polo feito de contar con dous botafumeiros (un do ano 2000 e o outro do 2001), dos que un funciona o primeiro de xaneiro e o 11 de novembro, todos os días da novena e os dous días da festa de san Campio, e o outro o último sábado e o domingo de xullo. Como na catedral compostelá, aquí tampouco faltan veciños «tiraboleiros» que se encargan do seu funcionamento.

Os días máis concorridos son os da novena (empeza o penúltimo xoves de xullo) e o último sábado e domingo do mes de xullo, durante os que se celebran varias misas e ao remate, despois da solemne, a procesión coa imaxe do santo deitada e cuberta cun dosel vermello con adornos dourados e unha fita cruzada coa bandeira de España.

O tudense Manuel Lago González, bispo de Burgo de Osma e de Tui e arcebispo de Santiago de Compostela, onde faleceu o 19 de marzo

de 1925, dedicou a este santuario un longo poema, *Aires do Miño: San Campio*, considerado dende entón como o «Himno de San Campio», ao que puxo música o compositor Xosé Torres Creo, «Alborada do san Campio». Empeza coa seguinte estrofa:

Lus da yalba cobre o ceo,
 doura os campos, doura os montes,
 e nos regos e nas fontes
 lindas pelras verte arreo.
 Hoxe hai festa ó pé do Miño,
 hoxe hai troula y-alegría.
 Ei, rapaces! hoxe é día
 de San Campio queridiño.
 Vamos ver o noso Santo,
 vamos ver a nosa frol,
 que da igrexa nun recanto
 loce e brila coma un sol... (Portela Trigo, 2007).

4. A romaría

Celébrase tres días: o venres, sábado e domingo da última semana de xullo. Como na maioría dos santuarios con moita concorrencia de fieis, os actos relixiosos son máis importantes que os profanos. En Figueiró non faltan bandas de música, orquestras, grupos de gaitas e as populares «treboadas», típicas das terras do Baixo Miño, que cos enormes «bombos de mallada» máis que tocar abouzan aos asistentes. Tanto a praza de san Martiño ou do Telleiro, como os arredores, durante estes tres días atéiganse de vendedores ambulantes, quincalleiros, tabernas, etc.

En tempos pasados existía o costume de queimar figuras pirotécnicas durante a procesión e pola noite elevar globos, substituídos agora polas bombas e os foguetes, tanto para anunciar a festa, como durante o percorrido da procesión, dende que sae o santo do templo ata que regresa.

VI. CODA

San Campio e santa Minia son a día de hoxe os santos procedentes das catacumbas que contan con maior número de devotos en Galicia. O primeiro en particular nos santuarios de Entíns e Figueiró, pero tamén noutros de menor concorrencia, como o do Fazouro, no norte da provincia de Lugo, dos que algúns xurdiron por mor das reliquias que extraeu da urna o arcebispo compostelán en 1795, nos días que esta permaneceu no convento das carmelitas descalzas.

Ante a escaseza de datos biográficos de san Campio (García, 1918: XXXV-373 nota), axiña se empezaron a argallar pseudohaxiografías, nas que se di que andou por estas terras cando era soldado romano e ata que foi galego. Mais, polo de agora, o único que se pode afirmar é o que consta na copia da inscrición que chegou de Roma, que se limita a dar o día e o mes que finou (non aclara se de morte natural ou violenta), que se chamaba *Kampio* e que foi a esposa quen mandou poñer a inscrición e, supoñemos, tamén facer a tumba. Todo o demais, como que foi militar e mártir, que a muller se chamaba Arquelaida e que tiveron tres fillos, non deixa de ser un conto piadoso inventado cando xa estaban aquí os seus restos.

A situación actual das demais reliquias dos santos das catacumbas que se conservan en Galicia, que chegaron entre mediados dos séculos XVIII e XIX, é moi desigual. Agás as dos mencionados Minia e Campio, o resto poden recibir culto pouco máis que na contorna (san Pexerto de Bucións), só a nivel local (san Xusto de Bemil, san Fidel de Carril, santa Plácida de Rubiáns...), continuar nos templos como outra imaxe calquera (san Vicente de santa Clara de Pontevedra, san Cándido e santa Constanca de san Miguel dos Agros...), estar expostas en museos (san Silviniano no do convento de san Paio de Antealtares), ou que xa ninguén se lembre delas (san Fiz de Leboráns).

NOTAS

¹ Pertenceu ao bispo Telmo Maceira Pazos (Tui, 1798-1864), que rexeu as dioceses de Mondoñedo e Tui. Procede da catacumba da vía Tiburtina, pero descoñecemos o ano que se extraeron os restos. O prelado regaloulle a imaxe-relicario a un irmán, Andrés, e os herdeiros deste en 1985 acordaron doarlla á catedral.

² Non conseguimos información de como nin cando chegou ao pazo, debido a que este foi vendido e o actual dono non posúe ningunha documentación. Carece de culto dende hai moitos anos, unicamente lle pon algún veciño unha candea de cando en vez. Nunha lámina litográfica de contra o ano 1860, por debaixo da urna co santo e do brasón da familia, lese: *VERDADERO RETRATO DEL CUERPO DE SAN FELIX MARTIR que se venera en el lugar de Leboranes Parroquia de Trasmonte Arzobispado de Santiago en la Capilla particular del Sr. D. Manuel Sanjurjo, Secretario de S. M. Caballero de la Yncrita orden militar de S. Juan de Jerusalem, && El Emmo. Sor. Cardenal Arzobispo de Sevilla, el Escmo. Sor. Patriarca de las Yndias, el Escmo. Sor. Arzobispo de Santiago y varios mas Escmos é Ylmos. Sres Arzobispos y Obispos, han concedido indulgencias á los fieles que devotamente hagan oracion ante el cuerpo de Sn. Felix Martir y demas reliquias é imágenes que existen en dicha Capilla* (González, 2008: 264).

³ Atanasia ou Anastasia. Hai varias santas con este nome, polo que non se sabe cal veneraban en Entíns: Atanasia de Roma, monxa e mártir (s. III); Anastasia de Sirmio - Serbia, mártir durante as persecucións de Diocleciano (s. III-IV), ou Atanasia de Exina - Grecia, abadesa (s. IX).

Orente ou Orencio, santo lendario oscense que viviu no s. III, ou o francés *saint Orens* ou *Ourens de Aush* (s. V).

⁴ Aínda que se rumoreaba que era fillo do cardeal Mario Bolognetti («bien que Roma asegura que su verdadero padre fue el cardenal Bolognetti», Azara, 1846: I - 22).

⁵ O pai traballaba, entre outras, para as dioceses de Valencia, Tarazona, Girona, Tui, Burgos, Ceuta, etc., ata que en 1737 foi apartado por acadar de forma ilegal para o fillo unha dignidade e unha coenxía no bispado de Cartaxena (Pérez Martín, 2010: 574).

⁶ Non sabemos de ningún gravado ou fotografía do mesmo, só da seguinte descrición: «El sepulcro se halla expuesto en el altar y capilla mayores de San Oriente. Constituyen aquel, sobre buenos basamentos con pintados medallones, cuatro columnas del orden corintio, anteponiéndose la mesa del altar y su espalda y custodia para dar espacio á la escalinata de dos arranques y el descanso ó plataforma, preciso todo para examinar de cerca la urna de San Campio, sobre la cual se levanta la imagen del patron de la iglesia y feligresia, San Oriente, obispo también mártir» (Iglesia, 1863: IV - 15: 165).

Cebrián Franco afirma que «el altar mayor es barroco de madera tallada y con pretensiones o dejes góticos», sen aclarar que o actual non ten nada que ver co primitivo (Cebrián, 1992: 128).

⁷ Unha estampa coa mesma representación do santo e varios motivos ornamentais arredor, tamén se vendía na igrexa de Figueiró - Tomiño nos últimos anos do século XIX, como se fose igual á de Entíns (Vila, 2003: 113).

⁸ O mesmo di Antonio de la Iglesia en 1863: «Segun la pericial declaracion, el santo cuerpo es un esqueleto perfecto el que la escultura adhirió una pasta que representa un cuerpo humano en estado de difunto, á que se añadió pelo y barba natural; vestido luego á la heróica, ó segun la antigua milicia romana» (Iglesia, 1863: IV - 15: 165).

⁹ Por *COIVX*. Un erro do que describe o acto.

¹⁰ Non teñen nada que ver con estas reliquias os santuarios de Cances (Carballo), Estás (Tomiño), Fozara (Pontearreas), Pontellas (O Porriño), Nigrán, A Ramallosa (Nigrán), Rubín (A Estrada), Setecores (Valga), Valadares (Vigo), etc.

¹¹ A arroba variaba segundo a zona. Supoñendo que se refira á oficial, a castelá, de 25 libras, serían máis de 230 kg.

¹² O correcto é *CONIVX*.

¹³ De Caralampio tampouco se sabe moito: dise que viviu na Asia Menor no século III ou V (non se poñen de acordo os haxiógrafos), pero, a diferenza de Campio, figura nos santorais das igrexas católica e ortodoxa. Crese que foi martirizado na época do emperador Septimio Severo (193-211) en Magnesia de Meandro (algúns axustan a data e dan como posible o ano 202), e o seu cranio venéranse no mosteiro ortodoxo de santo Estevo de Meteora (Tesalía - Grecia). En Galicia recibe culto, cando menos, na capela da illa da Toxa e no barrio compostelán de Vista Alegre.

¹⁴ Como queda visto, non foi así. Pola contra, os nicrarienses recibírono moi ben e ata se celebrou unha misa solemne na capela do pazo do Cotón.

¹⁵ Por *COIVX*. Erro de quen describe o acto.

¹⁶ Rial é un sitio fondo e húmido por onde corre un regueiro ou río, etimoloxía que se axusta a onde se atopa a capela. Non ten nada que ver con «real», como consta nalgúns documentos e libros coa pretensión de relacionar o santuario coa monarquía, e menos aínda con que «el topónimo Rial no es otra cosa que la galleguización del adjetivo La Real» (Cebrián, 1992: 129; López, 2013: 5).

¹⁷ Descoñecemos a que se debe esta identificación, tendo en conta que tal santo non o hai no santoral.

¹⁸ Ten tratado desta manifestación, entre outros antropólogos actuais, Carmelo Lisón Tolosana, tanto de como se desenvolvía en Entíns como noutros santuarios (Lisón, 1990: 14 ss).

¹⁹ Hai uns trinta anos contoume un señor da parroquia de Villestro (Santiago de Compostela), que os mozos, antes de que os destinasen, acudían ofrecidos a Entíns, eles e as nais, e sempre remataba coa seguinte anécdota: «Aquí había na parte de Muros o san Campio e os mozos ían ofrecerse para que o santo os librara de ir a África, e había aquí un (que casualmente foi carpinteiro noso) e dicía:

– Santo benditiño. Fun ao san Campio e mandoume dereitiño para África...»

²⁰ Na estampa de Melchor de Prado que se vendía en Entíns, consta nalgunha das edicións que o arcebispo Fernández Vallejo concederá 80 días de indulxencias aos que «rezaren un Padre nuestro delante de esta Estampa» e os bispos de Tui, Lugo e Mondoñedo cada un 40. Polo mesmo, estas indulxencias non se refiren ao san Campio de Figueiró, senón ao de Entíns.

BIBLIOGRAFÍA

Xeral

AZARA, José Nicolás de (1846): *El espíritu de don José Nicolás de Azara descubierto en su correspondencia epistolar con don Manuel de Roda*, I, Madrid: Imprenta de J. Martín Alegría.

BOSIO, Antonio (1600): *Historia passionis B. Caeciliae virginis, Valeriani, Tiburtii et Maximi martyrum. Necnon Vrbaní et Lucii pontificum, et mart....* Roma: Stephanum Paulinum.

---(1632): *Roma Sotterranea. Opera postvma di Antonio Bosio Romano Antiquario Ecclesiastico singolare de suoi tempi. Compita, disposta, & accrescivta dal M. R. P. Giovanni Severani da S. Severino sacerdote della Congregatione dell'Oratorio di Roma...* Roma: Guglielmo Facciotti.

CANDEL CRESPO, Francisco (2006): *El cardenal don Francisco Javier Zelada y Rodríguez (1717-1801)*, Murcia: Ed. autor.

CIROT, Georges (1905): *Études sur l'historiographie espagnole: Mariana historien*, Burdeux – París: Feret & Fils, Éditeurs.

KOUDOUNARIS, Paul (2013): *Heavenly bodies: Cult treasures & spectacular saints from the catacombs*, USA, Australia, New Zealand: Thames & Hudson.

MABILLON, Jean (1698): *Eusebii Romani ad Theophilum Gallum. Epistola. De Cultu Sanctorum Ignotorum*, París: Petrum de Bats.

MORONI ROMANO, Gaetano (1861): *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino al nostri giorni...*, vol. CIII, Venecia: Tipografia Emiliana.

PÉREZ MARTÍN, Inmaculada (2010): «Los manuscritos griegos del cardenal Zelada: Una biblioteca romana en la catedral de Toledo», en BRAVO GARCÍA, A. *et al.*: *The Legacy of Bernard de Montfaucon: Three Hundred Years of Studies on Greek Handwriting. Proceedings of the Seventh International Colloquium of Greek Palaeography*, Turnhout (Béxica): Brepols (recurso electrónico).

Particular

Fontes documentais

Libro Becerro de Carmelitas Descalzas de Santiago. Año de 1748 (1748): «Dase noticia de la llegada a esta Cdad. de los venerables restos de los Stos. Martires San Campio y Sta. Oricera», Arquivo do convento das Carmelitas Descalzas, Santiago de Compostela.

San Martiño e San Campio de Figueiró, Parroquia de..., Arquivo Histórico Diocesano, Tui-Vigo. 1795. *San Orente de Entines (Cuerpo de San Campio)* (1795), Varia, 1.116, Arquivo Histórico Diocesano, Santiago de Compostela.

Fontes impresas

- Album de la Caridad: Juegos Florales de La Coruña en 1861, seguido de un mosaico poético de nuestros vates contemporáneos* (1862), A Coruña: Imprenta del Hospicio Provincial.
- BOUZA ÁLVAREZ, José Luis (1990): *Religiosidad contrarreformista y cultura simbólica del Barroco*, Madrid: Biblioteca de Dialectología y Tradiciones Populares, CSIC.
- BRETAL, Celestino (1980): «San Campio en San Ourente de Entines», *Boletín de Estudios del Seminario «Fontán - Sarmiento» de Hagiografía, Toponimia y Onomástica de Galicia*, ano 3, núm. 1, Santiago de Compostela.
- CEBRIÁN FRANCO, Juan José (1992): *Santuarios de Galicia (Diócesis de Santiago de Compostela)*, Santiago de Compostela: Editorial Compostela.
- Cuestionario del Folk-lore Gallego: establecido en La Coruña el día 29 de Diciembre de 1883* (1985), Madrid: Tipografía de Ricardo Fe.
- D. E. A. L. (1858): *Compendio de la vida, martirio, traslacion é invencion del Glorioso Cuerpo de Santiago El Mayor...*, Santiago de Compostela: Imprenta de Jacobo Souto e Hijo.
- FIGUEIRO (2014): *Arciprestado A Guarda - Tebra. Figueiró. Diocese de Tui-Vigo*. Indd, PDF, 16-diciembre (recurso electrónico).
- GARCÍA, P. P. (1918): «El glorioso mártir San Campio en Sant Ourente de Entines». *El Eco Franciscano*, XXXV, 598, 15 de agosto, Santiago de Compostela.
- GONZÁLEZ PÉREZ, Clodio (2008): «Reliquias e relixiosidade popular en Galicia», *Diversarum rerum*, 3, Ourense.
- HENNINGSSEN, Gustav (2019): *Galicia máxica. Romarías e santuarios*, Santiago de Compostela: Museo do Pobo Galego.
- HOYO, Jerónimo del (1950?): *Memorias del Arzobispado de Santiago; edición preparada por Ángel Rodríguez González y Benito Varela Jácome*, Santiago de Compostela: Porto y Cía Editores.
- IGLESIA, Antonio de la (1863): «Estudios Arqueológicos. La romería de San Campio», *Galicia, Revista Universal de este Reino*, ano IV, núms. 15 (1-VIII), 17 (1-IX) e 18 (15-IX), A Coruña.
- LISÓN TOLOSANA, Carmelo (1990): *Endemoniados en Galicia hoy. La España mental II*, Madrid: Akal Universitaria.
- LÓPEZ MIGUEZ, Jesús (2013): *Historia del santuario de San Campio de Entís o da Serra en la parroquia de San Ourente y Novena del Santo*, Noia: ed. autor.
- MARIÑO, Xoán Xosé (1998): *Patrimonio histórico - artístico de Outes*, I, Santiago de Compostela: Tórculo Edicións.
- (1999): *Patrimonio histórico - artístico de Outes*, II, Santiago de Compostela: Tórculo Edicións.
- MARTÍNEZ TAMUXE, Xoán (1974): «Figueiró, San Martiño de», *Gran Enciclopedia Gallega*, Santiago - Xixón: Silverio Cañada, Editor.
- PÉREZ RODRÍGUEZ, Francisco Javier. J. (2004): *Os documentos do tomo de Toxos Outos*, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- PORTELA TRIGO, José Luis (1983): *San Campio «de lonxe», su vida e historia en Figueiró*, A Guardia: ed. autor.
- (2007): *Himno a San Campio*, Vigo: Fama Vigo, S. L.
- PRECEDO LAFUENTE, Manuel Jesús (2002): «San Miguel e San Campio», *XXII Exaltación do viño da Ulla*, San Miguel de Sarandón - Vedra: Comisión de festas.
- Santuario San Campio* (2019), Wikipedia, 15-novembro (recurso electrónico).
- Santuario San Campio «de Lonxe». Iglesia parroquial de San Martín y San Campio de Figueiró. Guía de visita* (2005), sen autor (case seguro o párroco José Luis Portela Trigo): Vigo: Fama Vigo, S.L.
- VÁZQUEZ BERTOMEU, Mercedes (2003): *A Igrexa de Santiago contra 1500 (O libro do subsidio)*, Verín - Santiago de Compostela: Lóstrego Edicións.
- VILA, Suso (2003): *Antiguas Fiestas. Romerías y procesiones del Bajo Miño*, Tomiño: ed. autor.